

Engelli Kullanıcılar Açısından Kütüphane Binaları ve Karşılaşılan Sorunlar

Berrin Küçükcan

Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, 34450 Sarıyer, İstanbul. bkucukcan@ku.edu.tr

Öz: Kütüphane binası, geçmişte olduğu gibi bugün de kütüphaneyi oluşturan beş temel unsurdan biridir. Derme, personel, bütçe ve okuyucu unsurları ile arasında bir eşgüdüm olması, iyi hizmet verilebilmesini sağlar. Kütüphane binası tasarlanır, inşa edilir ve kullanım aşamasına geçildikten sonra kullanıcıların gereksinimlerini karşılamaya başlar. Binanın kullanıcıları (dermenin kullanıcıları olan okuyucular ya da kütüphane personeli) arasında engelliler olabilir. Engelli olmak, kütüphanenin verdiği hizmetlerden yararlanma konusunda herhangi bir aksaklığa sebep olmamalıdır. Kütüphane binaları bütün kullanıcıların bütün kütüphane hizmetlerinden eşit şekilde faydalanabilmeleri amaçlanarak tasarlanmalıdır. Çünkü kütüphaneden herkesin eşit olarak yararlanma hakkı vardır. Ancak bu amaç uygulamaya tam olarak yansıtılamamaktadır. Engelli kullanıcı bazen kütüphane binasına gelene kadar, bazen de bina içerisinde (hatta bazen her iki ortamda da) sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada bedensel ve görme engelli kullanıcılar temel alınmış ve bu kullanıcıların bina dışındaki fiziksel dış ve iç çevrelerde karşılaştıkları sorunları kısaca irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Kütüphane binaları, engelliler, engelli kütüphane kullanıcıları, görme engelliler, bedensel engelliler

Giriş

Son yıllarda başta kitap ve dergiler olmak üzere bilgi kaynaklarının elektronik ortamlarda üretilmesi ve bu kaynaklara İnternet üzerinden erişilebiliyor olması, kullanıcının fiziksel olarak kütüphaneye gelme gereksinimini azaltır gibi görünmektedir. Ancak bu durum özellikle halk kütüphaneleri için en azından kısa vadede geçerli değildir. Amerikan Kütüphane Derneği (American Library Association, ALA) Başkanı Jim Retting'e göre "kütüphane kullanımı her yerde artmaktadır" (Murray, 2009). Bu artış için pek çok gerekçe gösterilebilir ama başlıcaları İnternet üzerinden okunan gazete ve dergilerden ulaşılabilen bilgilerin sınırlı oluşu, kaynağın doğruluğu konusunda duyulan endişe, pek çok bilginin sadece basılı kaynaklarda yer alması olarak gösterilebilir. Ayrıca kişinin evinden çıkıp kütüphane gibi sosyal bir ortama gelmesi ve oradaki rahat ortamda bir şeyler okuması psikolojisi üzerinde olumlu bir etki yaratabileceği gibi aklında olmayan başka bir kaynağı görüp okumasını ya da kütüphanedeki herhangi bir sergiden, konferanstan ve benzeri bir kültürel/soysal etkinlikten haberdar olmasını sağlayabilir. Bu da artık kütüphanenin kavram, düşünce ve mekân olarak yeniden tanımlanmasını ve yorumlanmasını gündeme taşır. Çünkü kütüphane binası artık içerisinde bilgi taşıyıcısı olan materyallerin toplandığı ve bunlardan yararlanıldığı mekânlar olmanın ötesinde, insanların bir araya geldiği, bulunduğu ve kentlerin aşırı ticarileşmesinden kurtulmayı başarmış kamusal bir mekân ve kültürel bir simge olarak önem kazanmıştır (Tercan, 2010, s.38).

Diğer taraftan elektronik ortamda yayınlanan kaynak sayısındaki artışın basılı materyaller ile aynı olmayacağı ve zaman içerisinde basılı materyal sayısındaki artış oranının düşeceği de bir gerçektir. Basılı materyallerin bir kısmı zaman içerisinde elektronik ortama aktarıldıkça dermeden çıkarılabilir, ancak sayısallaştırılsa da kütüphanelerde hiçbir zaman atılamayacak materyaller olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bunların başında da nadir eserler gelmektedir. Kütüphane içerisinde bu kaynaklara belki her zaman bir yer ayrılacaktır ama bunların sayısallaştırılması ve kullanıcıların artık bu sayısal ortamdaki kopyalardan yararlanıyor oluşları (en azından telif sorunu hâlâ devam eden kitaplar için) kütüphane binasına geliş zorunluluğunu ortadan kaldıran bir durum olmayacaktır. Fiziksel olarak kütüphaneye gelip kütüphane hizmetlerinden yararlanma tüm kullanıcıların hakkıdır.

Kullanıcının kütüphaneyi adeta evi gibi görmesi ve geldiği zaman orada huzurlu bir çalışma ortamı bulabilmesinin yolu binanın tasarımı sırasında kullanıcı gereksinimlerinin göz önünde tutulması ile olur. Binanın kolay ulaşılabilir ve kullanıcılar için sorunsuz bir fiziksel dış çevreye sahip olması, bina içerisinde kullanımı engelleyen sorunların olmaması bu açıdan önemlidir. Aynı zamanda bu yaklaşım engellilere karşı ayırimcılık yapılmamasının, diğer bir deyişle onların dışlanmamasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın amacı kütüphane binasının fiziksel dış ve iç çevresinin engeli olan/olmayan herkes için erişilebilir ve kullanışlı olarak tasarlanmasının, daha sonra da buna göre inşa edilmesinin ve kullanım aşamasına geçilmesinin önemini vurgulamak ve bu süreçte dikkat edilmesi gereken noktalara değinmektir.

Kütüphane Binası Kullanıcıları ve Engelli Olma Farkı

Binalar, onu kullanacak olan kişilerin gereksinimlerini karşılamak üzere oluşturulur. Kütüphane binası da bu binayı kullanacak olanların kendisinden beklentilerini karşılamak durumundadır. Bu gereksinimler binayı tasarlayan mimar tarafından belirlenir. Bu belirlemede çıkış noktası; bina tamamlanıp da kullanıma sunulduğunda kimlerin hangi gereksinimlerini karşılayacağı sorusunun yanıtıdır.

Kütüphane binasının kullanıcıları, binada bulunma sürelerine göre iki grupta toplanabilir (Küçükcan, 2007) :

- Geçici kullanıcılar (kütüphane dermesini kullanma, kütüphanedeki etkinliklere katılma vb. amaçlarla dışarıdan kısa süreli olarak binaya gelen kişiler),
- Sürekli kullanıcılar (geçici kullanıcılara hizmet vermek amacıyla mesai saati süresince bina içerisinde bulunan kütüphane personeli)

Anayasamızda da açıkça belirtildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes yasalar önünde eşittir ve aynı haklara sahiptir. Bilgiye “doğrudan” ve “engelsiz” erişim, toplumun tüm bireyleri için temel bir haktır. Bir vatandaşın halk kütüphaneleri gibi toplumun genelini ya da üniversite kütüphaneleri gibi sınırlı bir kesiminin kullanımına açık olan kurumları kullanma hakkı, o gruba giren herkes için eşittir. Örneğin, herhangi bir semtte bulunan bir halk kütüphanesi tüm bölgeye hizmet verir ve kullanıcıları arasında bir ayırım yapmaz. Aynı şekilde bir üniversite kütüphanesi de o üniversitenin tüm öğretim üyesi, öğrenci ve personeline hizmet verir. Ancak herkese eşit sunulan bu hizmet anlayışı kütüphane binasına ulaşım ve bina içerisindeki alanların planlanması açısından değerlendirildiğinde, bu kullanıcı gruplarının içerisinde bulunan engelli kişiler için bazen uygulamaya tam olarak yansımamaktadır. Eşit hizmet alınmasına engel durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu engeller iki başlık altında ele alınabilir:

- Kullanıcının kütüphane binasına gelişi sırasında ortaya çıkabilecek engeller,
- Kütüphane binasına geldikten sonra karşılaşılabilecek engeller.

Karşılaşılan engelleri saptamadan önce, engelli olarak nitelendirilebilecek kullanıcıları tanımlamak yerinde olur. 13 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayılı kanun ile kabul edilen Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’deki tanıma göre “engelli”, “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir” (*Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*, 2010). Tanımdan da anlaşılacağı üzere kişilerin engellilik durumları ve engel çeşitleri birbirinden farklı olabildiği gibi, aynı kişide birden fazla engel de bulunabilir. Bu çalışmada sadece bedensel ve görme engelli kullanıcılar ele alınacaktır.

Son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde insan hakları konusunda yasalar ve yapılan uygulamalar açısından önemli adımlar atılmış, bunlar engelliler ile ilgili uygulamalara da yansıtılmıştır. Ancak *The International Disability Network, Center for International Rehabilitation* tarafından 14 Avrupa ülkesinde yaptırılan ve engelliler ile ilgili yasaları, sağlık hizmetlerini, eğitim, erişim, iletişim gibi pek çok konuyu içeren geniş kapsamlı bir alan araştırmasında Türkiye, Estonya ve Bulgaristan ile birlikte bunları en düşük seviyede uygulayan ülkeler arasında gösterilmektedir (*The International Disability Rights Monitor*, 2007).

Türkiye’de de engelliler ile ilgili olarak çıkarılmış yasalar, yönetmelikler vs. vardır. Örneğin, 1 Temmuz 2005 tarih ve 25868 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” engellilerin haklarını, gelişmelerinin önündeki engelleri kaldırmayı sağlayacak önlemleri almayı, onların topluma katılmalarını sağlama yönünde yapılması gerekenleri ve bunların eşgüdümünü düzenler. Buna göre :

“**Madde 4- a)** Devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özürlülerin ve özürlülüğün her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir. Özürlüler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele özürlülere yönelik politikaların temel esasıdır” (Özürlüler, 2005, s. 9464).

“**Madde 14-** İşe alımda; iş seçiminden, başvuru formları, seçim süreci, teknik değerlendirme, önerilen çalışma süreleri ve şartlarına kadar olan safhaların hiçbirinde özürlülerin aleyhine ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz. Çalışan özürlülerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, özürlüyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz. Çalışan veya iş başvurusunda bulunan özürlülerin karşılaşılabileceği engel ve güçlükleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve işyerinde fiziksel düzenlemelerin bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işyerleri tarafından yapılması zorunludur” (Özürlüler, 2005, s. 9466).

Görüldüğü gibi engellilerin hakları yasa ile koruma altına alınmıştır ve yasa onların tüm diğer işyerleri gibi, kütüphanelerde de çalışanlar arasında yer almalarına destek olmaktadır. Aynı zamanda engelli bireyi istihdam eden işyerleri engellinin karşılaşılabileceği güçlükleri azaltma veya ortadan kaldırmaya yönelik olarak gerekli önlemleri

alma ve işyerinde fiziksel düzenlemelerin yapılması konusunda zorunlu tutulmakta, bu zorunluluğu yerine getirip getirmediği de ilgili kurumlarca denetlenmektedir. Burada dikkate alınması gereken konu, istihdam edilecek olan engelinin ilgi, istek, yetenek ve becerileri doğrultusunda yapabileceği uygun bir işte görevlendirilmesidir.

Toplum içerisinde engelliler birçok sorun yaşamaktadırlar. Bunlardan en önemlilerinden birisi de eğitim alanında karşılaşılan sorunlardır. 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması (2004, s. 6) analiz raporu sonuçlarına göre 20 yaş üstü grup için engellilik oranı tüm nüfusumuzun yaklaşık %24,2'sine denk gelmektedir. Her ne kadar bu oranı 70 yaş üstü grup artırıyor olsa da, bu oldukça yüksek bir orandır. Bunların içerisinde bu çalışmaya konu edilen görme ve bedensel engelliler grubu ayrıldığında 20 yaş üstü grubu için bu oran yaklaşık %4'e düşmektedir. Bu yüzdenin içinden de %36,3'ünün hiç okula gitmemiş ve sadece %2,4'ünün yüksek öğrenim görmüş olması, engellilerin daha en baştan onların kesildiğinin bir göstergesi sayılabilir. Bu sonuç aslında "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" tarafından verilen hakkın iyi kullanılmadığının (ya da kullanılmadığının) da bir göstergesidir. Bu kanunun eğitim ve öğretimi düzenleyen maddesinde bu durum açıkça belirtilmiştir:

"Madde 15- Hiçbir gerekçeyle özürlülerin eğitim alması engellenemez. Özürlü çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve özürlü olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır. Özürlü üniversite öğrencilerinin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için Yükseköğretim Kurulu bünyesinde araç-gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, özürlülere uygun eğitim, araştırma ve barındırma ortamlarının hazırlanmasının temini gibi konularda çalışma yapmak üzere Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Merkezi kurulur. Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Merkezinin çalışma usûl ve esasları, Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurumu ile Özürlüler İdaresi Başkanlığınca müştereken hazırlanan yönetmelikle belirlenir... Özürlülerin, her türlü eğitim ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma, sesli, elektronik kitap; alt yazılı film ve benzeri materyal üretilmesini teminen gerekli işlemler, Millî Eğitim Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca müştereken yürütülür." (Özürlüler, 2005, s. 9466).

Eğitim hakkını bile tam olarak kullanma olanağı bulamayan ve temel eğitimlerini güçlüklerle alabilen engellilerin kütüphaneye gidebilme olanakları, gittiği zaman da kütüphaneden yararlanabilme durumu daha arka plandaki bir sorun olarak değerlendirilebilir. Ancak kütüphanenin eğitimin ayrılmaz parçası ve destekçisi bir kurum oluşu göz ardı edilmemeli, zaten birçok sorunla baş etmek zorunda kalan engelinin hiç değilse buradaki durumu iyileştirilmelidir.

Kullanıcının Kütüphane Binasına Gelişi Sırasında Ortaya Çıkabilecek Engeller

Özellikle son 40 yılda büyük şehirlere göçün artması, nüfus planlamasının uygulanmasındaki başarısızlıklar gibi birçok nedenden dolayı ülkedeki nüfus dağılımı dengesiz bir şekilde artmış, bu durum, kurum ve kuruluşların artan nüfusa verdikleri hizmetlerde yetersiz kalmaları sorununu yaratmıştır. İmara açık olmadığı için alt yapı hizmetlerinin götürülemediği bölgelerde gecekondulaşma benzeri plansız yapılaşmaların olması, daha sonra bu bölgelere götürülen hizmetlerde istenilen kalitede ve standartta bir kentsel planlama uygulanmasına engel bir unsur olmuştur. Çarpık kentleşme ve şehir ve bölge planlamadaki başarısızlıklar sadece engelliler için değil, herhangi bir engeli olmayan kişiler için bile zaman zaman sorun olmaktadır.

Fiziksel Dış Çevre Engeli

Fiziksel dış çevre engeli başta yerel yönetimler olmak üzere birçok kurumun sorumluluk alanına giren çok boyutlu bir sorundur. Bu nedenle de uluslararası alanlarda da önemle değerlendirilmekte ve alınan bağlayıcı kararlar ile ülkeler yönlendirilmek istenmektedir. Avrupa Birliği'nin engellilere yönelik yasal düzenlemeler çerçevesinde engelli bireylere yönelik kültürel etkinlikler ve bu etkinliklere ulaşılabilirlik konusunda 6 Mayıs 2003'te aldığı konsey ilke kararı standart kurallarının 10. maddesi kütüphane binalarını da kapsamaktadır. Buna göre "özürlü bireylerin kaynaştırılması ve kültürel aktivitelere eşit şartlarda katılımı sağlanmalıdır. Aynı zamanda tiyatrolar, müzeler, sinemalar ve kütüphane binaları gibi kültürel etkinlik alanları ulaşılabilir hale getirilmelidir." (Avrupa, 2012). Engelliler konusunda duyarlı ülkelerden birisi olan Amerika Birleşik Devletleri tüm çabalara rağmen hizmetlerin istenilen düzeye ulaşamaması ve özellikle yolların, binaların ulaşılabilirliği sorununa 1990'larda Engelli Amerikalılar Kanununu (Americans with Disabilities Act) çıkartarak çözüm bulmaya çalışmıştır (Sağlamtunç, 2010, s.185).

26-28 Eylül 2005 yılında toplanan II. Özürlüler Şûrası Yerel Yönetimler ve Özürlüler Şûra Kararları arasında da fiziksel çevrenin engellilere göre düzenlenmesi konusunda alınmış pek çok karar bulunmaktadır. Ayrıca bu kararların uygulanmasından hangi kurum ve kuruluşların sorumlu olacağı da belirtilmiştir. Örneğin, 1. maddede "fiziksel çevrenin engellilere yönelik düzenlenmesinde araştırma, planlama, tasarım ve uygulama aşamasında çalışmalar işbirliği içerisinde yapılmalıdır. Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, federasyonlar ve bağlı dernekler, ilgili sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimlerin ilgili birimleri, kamu ve özel sektörün engellilerle ilgili yapacağı proje

çalışmaları için Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı eşgüdümü sağlayacak biçimde yapılandırılmalıdır. Sorumlu Kuruluşlar: Türkiye Sakatlar Federasyonu, Federasyona bağlı dernekler, meslek odaları, üniversiteler, yerel yönetimler ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. Süre: Sürekli” (II. Özürlüler Şûrası Yerel Yönetimler ve Özürlüler, 2005, s. 3) denilmiş ve diğer maddelerde de engellilerin binalara erişimini kolaylaştırıcı kararlar alınmıştır.

Aynı Şûrada alınan bir başka kararda engelli çalışanlar da düşünülmüş, işyerlerindeki fiziksel ortamın engellilere göre düzenlenmesi, kullanılan araç-gereçlerin tasarımlarının ergonomik olması konusunda işverenlerin bilgi, teknik ve mali yönden desteklenmesine karar verilmiştir (II. Özürlüler Şûrası, 2005, s. 5). 3-7 Ekim 2011 tarihleri arasında yapılan 5. Özürlüler Şûrasında ise yüksek öğrenim kurumlarında akademik erişilebilirlik ile fiziksel yapıya ulaşılabilirlik konuları gündeme alınmış, bu konuda çalışma yapılmasının, çözüm önerileri geliştirilmesinin ve yeni politikalar oluşturulmasının beklendiği belirtilmiştir (5. Özürlüler Şûrası, 2007, s. 9)

Genel olarak ülkemizdeki uygulamalara bakıldığında bu kararların pek fazla dikkate alınmadığı gözlemlenebilir. Engelli bir kütüphane kullanıcılarından yaşadığı mekândan çıkıp kütüphane binasına ulaştığı süreçte içinde bulunduğu fiziksel çevre muhtemelen birçok olumsuzluk içeriyor olacaktır. Kaldırımların tekerlekli sandalye, koltuk değneği, baston vs. kullanan engelli için uygun şekilde tasarlanıp üretilmemiş, görme engellileri uyarıcı bir yüzeye kaplanmamış olması, toplu taşıma araçları, durak, iskele, turnikeler, rampalar, otoparklar, merdivenler, asansörler vs. ilk akla gelenlerdir. 2006 yılında başkent Ankara’da bulunan 1890 belediye otobüsünün sadece 15 tanesinin engellilerin kullanımına uygun olduğuna bakılırsa durum biraz daha iyi anlaşılabilir (*The International Disability Rights Monitor*, 2007).

Engellilerin ulaşılabilirliğini kolaylaştıracak fiziksel dış çevre özellikleri ve buna ilişkin standartlar Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan bir el kitabında belirtilmiştir (*Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler El Kitabı*, 2010). Ancak ne olursa olsun yine de uygulamalarda genel olarak kütüphane binası, bulunduğu kentin o bölgesinde kentsel yaşam kalitesinin önemli bir parçası gibidir ve onun sahip olduğu özellikler bu kaliteyi etkiler.

11 Ocak 2012 tarihinde kabul edilen ve 28170 sayılı “Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği”nin halk kütüphanelerinin bina ilke ve standartlarını düzenleyen 11. maddesine göre:

“**Madde 11-** (1) Kütüphane bina ilke ve standartları şunlardır:

- Bakanlıkça yaptırılacak kütüphane binalarının yer seçiminde nüfusun en az 50.000 olma koşulu aranır.
- Bakanlıkça yaptırılacak kütüphane binalarının alan büyüklüğü şube kütüphaneleri için en az 500 m², merkez kütüphaneler için en az 1.200 m² olmalıdır.
- Bina yapımı için uygulanacak proje seçiminde nüfus, iklim koşulları, bölgenin tarihi ve mimari dokusu, eğitim ve gelişmişlik düzeyi dikkate alınır.
- Kütüphane binası, yerleşim bölgesinin merkezinde ya da en fazla üç km. uzaklıkta ve kolay ulaşılabilir bir yerde olmalıdır.
- Binanın kütüphane hizmetleri açısından amaç ve standartlara uygun olması sağlanır.
- Kütüphane binaları, engelli kullanıcıların kütüphane hizmetlerinden tam olarak yararlanmalarını sağlayacak şekilde tasarlanır.” (Halk, 2012)

Engelliler genel olarak kendilerine toplumdaki diğer bireylerden farklı davranılmasını istememektedir (Eldridge, 1982, s. 89). Hatta bunu ayrımcılık olarak nitelendirmektedirler. Onlar açısından toplum ile kaynaşabilmek oldukça önemlidir. Örneğin, engelli kişi öğrenciyse diğer arkadaşlarından kendisine daha farklı davranılması ya da bir kütüphane çalışanıysa bu durumunu kendisine hissettirecek davranışlarda bulunulması psikolojisini etkileyebilir, kaygı durumu yaratabilir. Tıbbi yardım ya da hayırseverlik üzerine kurulmuş yaklaşımlar genellikle engelliliğin bireysel bir sorun olduğu varsayımından doğmuştur (Subaşıoğlu, 2008, s. 403). Ancak pasif ve yardıma muhtaç bireyler olarak algılanmak yerine engellilerin diğer kişilerle aynı davranışları görmek isteyebileceklerini de düşünmek gerekir.

Kütüphane Binasına Geldikten Sonra Karşılaşılabilecek Engeller

Son yıllarda yerel yönetimler başta olmak üzere bazı kurum ve kuruluşlara ait kütüphanelerde görme engellilere yönelik hizmet verebilecek birimlerin açılması, gerekli donanımların sağlanarak bu konulara yatırım yapılması önemli bir gelişmedir. Ancak özellikle görme engelli ve bedensel engelli kullanıcıların kütüphane binasına girdikten sonra binanın iç mekânlarının bu kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasarlanmamış oluşundan dolayı bazı sorunlar yaşadıkları bilinmektedir.

Binadaki Fiziksel Engeller

Engelli kullanıcı kütüphane binasının kapısına kadar gelmeyi başarsa da, kapıdan içeriye girmede zorlukla karşılaşabilir. Özellikle döner kapılar tekerlekli sandalye için uygun değildir. Kapıda açıldıktan sonra tekrar kapanmayı sağlayan aparatlar da aynı şekilde engelli kullanıcıya zorluk çıkarır. Foto-selli kapılar daha uygundur ancak yapı içi hava kalitesinin korunması açısından iç içe çift kapı olmasında yarar vardır. İki kapı arasındaki mesafe de açılan birinci kapının kapanmasına ve ondan sonra da ikinci kapının açılmasına olanak vermelidir. İki kapı arasında tekerlekli sandalye için gerekli mesafe bulunmalıdır.

İçeriye girdikten sonra bedensel ve görme engellilerin kullandıkları tekerlekli sandalye, koltuk değneği, baston gibi aparatlarla geçebileceği yolların olması, kitapların bulunduğu rafların arasının bu kullanıcıların geçişine izin verebilecek genişlikte olması, aynı şekilde asansörün ölçülerinin uygunluğu (Küçükcan, 2010), görme engelli için asansörde katları gösteren butonların kabartma oluşu vb. gibi özelliklere sahip olup olmaması durumu engelliler için çok önemlidir. Bina içerisinde kapıların aynı yöne açılabilmesi ve kapı kollarının, elektrik düğmelerinin ve prizlerinin aynı hizada olması engelliye kolaylık sağlar. Merdiven basamaklarının genişliği bastonla ya da koltuk değneği ile çıkabilmeye izin vermelidir. Korkuluklarda uygun yükseklik ve çapta küpeşterelerin kullanılmış olması, duvar olmayan kenarlara da korkuluk yapılması, döner merdiven yerine düz sahanlıklı, mümkünse merdiven küpeşteresinde görme engelliler için merdiven ve katlar ile ilgili Braille alfabesi ile yazılmış bilgilendirmelerin bulunması engelli kullanıcının bina içindeki hareketini kolaylaştırır. Merdivenlerin ilk ve son basamaklarını uyarı amacıyla farklı bir malzemeyle kaplamak iyi olur. Zemin malzemesi kaygan olmamalıdır. Bina içerisinde dekoratif amaçlı konulan saksı, heykel vb. gibi süsler, yangın söndürücüler, çöp kutuları vs. engellinin geçişini engellememelidir. Ayrıca her binada mutlaka kolay ulaşılabilir bir noktada engellilerin kullanabileceği tuvaletlerin olması gerekir. Halk kütüphanelerinde artık gittikçe yaygınlaşan kafeterya alanlarında, buna ek olarak da üniversite ve araştırma kütüphanelerinde bulunan grup çalışma odalarında engelliler için gereken konfor sağlanmalıdır.

Engellinin kullanacağı çalışma masaları da bazı özelliklere sahip olmalıdır. Örneğin, tekerlekli sandalye ile oturabilmeye ayarlanabilir olmalı, görme engelliler için de kullanılan donanımlara göre düzenlenebilmelidir (Subaşıoğlu, 2000, s. 200). Engelli kullanıcının eksik bir organının yerini tamamlayan tekerlekli sandalye, protez, baston, koltuk değneği vb. gibi bir yardımcı materyali olabileceği göz önüne alınmalıdır.

Afet Durumu

Deprem, yangın vb. gibi bir afet olması durumunda iki türlü kaçış yolu vardır. Birincisi alarmı duyar duymaz binanın yangın çıkış kapılarına doğru giderek dışarıya çıkmak, diğeri de bina dışından itfaiye tarafından kurtarılmaktır. Engellilerin afet sırasında binadan ikinci kaçış yolu olan bina dışından itfaiye tarafından kurtarıma durumu ancak küçük, alçak, tek merdivenli ve kullanıcı sayısı az olan binalar için geçerlidir ve engelliler için uygun bir seçenek değildir (Yavuz, 2007). Engelli kişilerin hızlı bir şekilde binanın çıkış kapısına gitmesi özellikle de öyle bir olağanüstü durumda oldukça zor olacağı için yardım gerekir. Afet esnasında neler yapılabileceği önceden yazılı olarak hazırlanan Afet Hazırlık Planı'nda yer almalıdır. Afet öncesi ve afet sırasında yapılacak olan şeylerin yer aldığı Risk Yönetimi ve afet sonrası yapılması gerekenleri içeren Kriz Yönetimi, birlikte, o kütüphanenin Afet Yönetim Sistemini oluşturur (Küçükcan, 2008, s. 41-50).

Binada bulunan engelliler sadece dermenin kullanıcıları arasında değil, çalışanlar arasında da olabilir. Afet Hazırlık Planı binada sürekli olarak bulunan kütüphaneci, güvenlik görevlisi vd. arasından seçilmiş kişilerin afet sırasında ve sonrasında görevlerinin neler olacağını da içermelidir. Bu görevlendirmede kişilerin eğitimleri, bedensel ve ruhi özellikleri, bina içerisindeki görev yerleri vb. gibi unsurlar dikkate alınmalı ve kütüphanenin mesai programına göre farklı zaman dilimlerinde farklı kişiler görevlendirilmelidir (Kahn, 1995). Görevlendirilen kişiler afet sırasında ve sonrasında yapmaları gerekenler konusunda bilgilendirilmeli, mümkünse uygulamalı bir hizmet içi eğitimle her koşula hazır hale getirilmelidir.

Çözüm Önerileri ve Sonuç

Engelleri kaldırmaya ve engelsiz tasarımlar yoluyla geliştirilen yeni oluşumlara getirilecek mimari çözümler konusunda zaman zaman yasaların yetersiz kaldığı, ama daha genel olarak gözlemlenen sorunun ise, bu yasaları uygulamadaki eksiklikler olduğu düşünülmektedir. Çözüm önerileri bazen kurumsal değil, kişisel bakış açıları ile uygulanmakta ve değerlendirilmektedir. Belediyelerin siyasi bir görüşün temsilcisi olması, hizmet verdiği ve uygulamalarını denetlediği kişilerin aynı zamanda onları seçen kişiler olması birtakım tavizlerin verilmesine neden olmaktadır. Son yıllarda bu konunun öneminin biraz daha farkına varıldığını görmek sevindirici olmakla birlikte yeterli değildir.

Yeni yapılan metro istasyonlarında engelli kullanıcılar için gerekli tasarımlar uygulanıyor iken, tren istasyonları için aynı şeyler söylenemez. Halen pek çok tren istasyonu engellilerin kullanımına uygun değildir. Kamuya açık alanların tümünde kolay anlaşılabilir bilgilendirme ve yönlendirme yazıları/işaretleri bulunmalıdır.

Eğer binaya gelişte fiziksel dış çevre kapsamına giren engeller varsa, kütüphanenin bağlı bulunduğu kurum ya da doğrudan kütüphanenin yöneticisinin (belki kullanıcılarının mağduriyetini içeren bir rapor ile) yerel yönetimin ilgili birimine bu durumun düzeltilmesi yönünde başvurması da sonuç verebilir.

Tasarım yaparken bina içerisindeki mekânlar arasındaki ilişki ve eşgüdüm, yani ara geçişler ve bunların birbiriyle uyumunun bir bütünlük oluşturması sağlanmalı, standartlara uyulmalıdır. Engelli kullanıcının gereksinimlerini karşılayabilen bir kütüphane binası, binanın kullanım evresinde yapı ile insan arasında sağlıklı bir ilişki oluşturur.

Binada sorunların hiç oluşmaması için tasarım evresinde mimar bu gereksinimleri belirlerken doğru analiz yapmalı ve bunları yaparken de engelli kullanıcıları göz ardı etmemelidir. Engelli kullanıcı olmayan kütüphane olabilir, ancak bu hiçbir zaman olmayacağı anlamına gelmez. Engelli kullanıcıların binaya gelişlerini ve bina içindeki hareketlerini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmiş standartlara mutlaka uyulması gerekir. Tasarım için gereksinimleri belirleyen mimarın danışma ekibinde kütüphaneci ve engelli kullanıcı mutlaka olmalıdır. Burada mekânın darlığı, maliyet vb. gibi kısıtlayıcı unsurlar dikkate alınmamalıdır.

Dış ve iç mekânlarda engelsiz mekân tasarımı için yapılabilecek fiziksel çevre düzenlemeleri şu üç ortamda da birbirini tamamlayacak biçimde tasarlanmalıdır:

- Kentsel mekânlar: sokaklar, park vb. açık yeşil alanlar, otoparklar,
- Bina mekânları: bina içleri,
- Bahçe, bina girişi vb. gibi binaya bitişik çevrelerin bunlar arasında yapacağı geçişler.

Engelli/engelsiz tüm insanlar için her mekânda uygulanabilecek “evrensel tasarım” için yedi ilke geliştirilmiştir. Bunlar:

- Eşdeğer kullanım,
- Esnek kullanım,
- Basit ve sezgilenebilir olma,
- Algılanabilir bilgilendirme,
- Hatanın giderilmesi,
- Fiziksel gücün az kullanımı,
- Yaklaşım ve kullanım ölçü ve mekânı olarak tanımlanmıştır (*Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler El Kitabı*, 2010).

Ergonomik¹ ve antropometrik² anlamda genel bir kurallar bütününi içeren engelsiz tasarım ve mekân düzenlemenin bileşenleri ise şunlardır (*Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler El Kitabı*, 2010).

- Alan: Engelsiz ve yeterli hareket alanı,
- Yüzey: Engelsiz ve uygun döşeme yüzeyi,
- Genişlik: Engelsiz ve yeterli seviyede,
- Yükseklik: Engelsiz ve yeterli seviyede,
- Donatı: Gerekli ve yeterli mekânsal kullanma donatıları,
- Bildirişim: Gerekli uyarı ve yönlendirme işaretleri.

Alan tasarımlarında hareket noktası kişinin var olan engellilik durumuna göre onun hareket yeteneğini engellememe, tam tersine kolaylaştırma olmalıdır. Engellinin yaşadığı zorluklar karşısındaki davranışları, eylemlerini gerçekleştirirken herhangi bir yapı materyalinden yararlanıp yararlanmadığı, bu kişilerin (özellikle de görme engellilerin) kütüphane materyallerinden yararlanmasına aracı olan araç gereçler ve bunlar için ayrılması gereken alanlar vs. iyi değerlendirilmeli ve bu değerlendirme mimari tasarıma uygulanmalıdır.

Halen kütüphane binası olarak kullanılan binalarda değişen materyal türleri ve hizmet anlayışına bağlı olarak bazı alanların yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu yapılandırmada “esneklik”, “uyarlanırlık”, “konfor”, “kullanışlılık” ve “çeşitlenme” kavramlarının göz önüne alınması uygundur. Duvarların mümkün olduğu kadar azaltılması yönünde de bir eğilim vardır (Wells ve Scepaniski, 2010, s. 54). Bu yapılandırma çalışmaları sırasında engellilerin gereksinimleri iyi belirlenmeli ve onların kullanımına uygun değişiklikleri de içermelidir. Eğer bina tarihi özelliklere sahipse bunları değiştirmeyecek ve bozmayacak bir restorasyon planı uygulanmalıdır.

¹ Ergonomi: İnsan ile onun kullandığı donanım ve çalışma ortamı arasındaki ilişkileri bilimsel açıdan inceleyerek uygulamaya aktaran disiplinler arası bir bilim dalı (Su, 2001).

² Antropometri: İnsan vücudunun boyutları ile ilgilenen bilim dalı (Küçükcan, 2007).

Her kütüphanenin afet öncesinde, afet sırasında ve afet sonrasında yapılması gerekenleri içeren yazılı bir Afet Yönetim Sistemi olmalıdır.

Engellilerle birlikte çalışan veya engellilere hizmet verenlerin bu konularda uzman kişilerden hizmet içi eğitim almaları yararlı olabilir. Özellikle engellilere hizmet veren birimlere sahip kütüphanelerin özel eğitim görmüş engelli destek birimi elemanı olması gerekir.

Engelli yazarları ya da herhangi bir sanat dalında, bilimde önemli işler başarmış kişileri kütüphaneye davet etmek, söyleşiler düzenleyerek onları okuyucularla buluşturmak hem davet edilen kişi hem de kütüphanenin engelli kullanıcıları için güzel bir sosyo-kültürel etkinlik olduğu kadar, toplum ile kaynaştırıcı bir hizmet de olabilir.

Engellilerin hakları, insan haklarından ayrı değerlendirilemez. Bu haklar mutlaka var olan yasaların kapsamının gözden geçirilerek daha etkili hale getirilmeli, ama daha da önemlisi, yasaların nasıl uygulandığı çok iyi denetlenmelidir. Halkın bilinçlenmesi ve yerel yönetimlere konuya ilişkin uyarılar yapması etkin bir yol olabilir. Bu etkiyi yaratmada ise sivil toplum kuruluşları onlara yardımcı olmalıdır.

Çok yeni bir tarihte (11.01.2012) çıkarılmış olan Halk Kütüphaneleri Yönetmeliğinde de binaların engelli kullanıcıların kütüphane hizmetlerinden tam olarak yararlanmalarını sağlayacak şekilde tasarlanması gerektiği belirtilmekte, ancak Yönetmelik içerik açısından oldukça yetersiz kalmaktadır (Halk, 2012). Bu içeriğin acilen ayrıntılandırılması gerekir. Bunun dışında, halen kullanımda olan binaların engelliler açısından iyileştirilmesine yönelik hiçbir madde olmaması önemli bir eksikliktir.

Konuya ilişkin yeni yasa ve yönetmelikler çıkarmak, var olanları da güncellemek konusunda ilgili devlet kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve üniversiteler işbirliği yapmalıdır. Bu düzenlemeleri yapacak olan ekipte bu kuruluşların temsilcilerinin yanı sıra, şehir ve bölge plancıları, mimarlar, hukukçular, kütüphaneciler ve fiziksel dış ve iç çevrenin esas kullanıcısı olan engelliler mutlaka yer almalıdır. Halen çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanmış olan rehberler incelenmeli, son şeklini aldıktan sonra da yaptırım içeren uygulamalarla hayata geçirilerek engellilerin sorunlarına kalıcı çözümler getirilmelidir. Mimarlar kütüphane binası tasarım ekibini oluştururken kütüphaneci-kullanıcı işbirliğini oluşturmalı, tasarım ekibine yardımcı olacak danışma ekibinde engelli kişilere de yer vermelidir.

Kütüphane binasına gelmek suretiyle kütüphaneyi kullanan herkes için binanın ulaşılabilirliği ve bina içerisindeki kullanım kolaylığı önemlidir. Ancak bu unsurlar özellikle engelli kullanıcıların taşıdığı özel durumlardan dolayı çok daha önemlidir ve onları doğrudan etkileyen bir durumdur. Bu durum engelli kullanıcının yazgısı değildir, hiçbir zaman da olmamalıdır.

Kaynakça

5. *Özürülüler Şûrası engelsiz eğitime doğru (03-07 Ekim 2011)*. (2011). Ankara: T.C.Başbakanlık Özürülüler Dairesi Başkanlığı.
- II. *Özürülüler Şûrası: Yerel Yönetimler ve Özürülüler (26-28 Ekim 2005)*. (2005). Ankara: T.C.Başbakanlık Özürülüler Dairesi Başkanlığı..
- Avrupa Birliği'nde özürülülere yönelik yasal düzenlemeler*. (2012). 3 Şubat 2012 tarihinde <http://www.ozurluveyasli.gov.tr/html/461/1.1#06052003> adresinden erişildi.
- Eldridge, L. (Ed.). (1982). *Speaking out: Personal and professional views on library service for blind and physically handicapped individual*. Washington, DC: The Library of Congress.
- Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği. (11 Ocak 2012). *Resmî Gazete*, no. 28170. 3 Şubat 2012 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120111-18.htm> adresinden erişildi.
- The International Disability Rights Monitor (IDRM): Regional report of Europe*. (2007). Chicago: The International Disability Network / Center for International Rehabilitation.
- Kahn, M. (1995). *Disaster prevention and response for special libraries: An information kit*, Washington, DC: Special Libraries Association.
- Küçükcan, B. (2007). *Üniversitelerde kütüphane binaları kullanım verimliliğinin yapı biyolojisi açısından incelenmesi*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Küçükcan, B. (2008). Kütüphane binaları: deprem ve diğer afetlere hazırlık. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 1, 55-59.
- Küçükcan, B. (2010). Bilgiyi toplama mekânı: Kütüphane binaları. *Mimar.İst.*, 10, (37), 37-39.
- Murray, S. A. P. (2009). *The library: An illustrated history*. Chicago: ALA.
- Özürülüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (01.07.2005). *Resmî Gazete*, no. 25868. s. 9463-9468.
- Özürülülüğe dayalı ayrımcılığın ölçülmesi araştırması*. (2010). Ankara: T.C.Başbakanlık Özürülüler Dairesi Başkanlığı.
- Sağlamtunç, T. (2010). Görme engelliler ve kütüphanecilik hizmetleri. *Bilgi Dünyası*, 11, 178-191.

Su, B.A. (2001). *Ergonomi*, Ankara: Atılım Üniversitesi.

Subaşıoğlu, F. (2000). Engellilerin İnternet'e erişimi üzerine. *Türk Kütüphaneciliği*, 14, 188-204.

Subaşıoğlu, F. (2008). Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümlerinin "engellilik farkındalığı" üzerine bir araştırma", *Bilgi Dünyası*, 9, 399-430.

Tercan, A. (2010). Kütüphane Yeniden.... *Mimar.İst*, 37, 37-39.

Türkiye engüllüleri araştırması 2002. (2004). Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüleri Dairesi Başkanlığı.

Wells, L.H. ve Scepanski, J.M. (2010). Programming new learning spaces: The changing nature of academic library buildings. S. Kurbanoglu, U. Al, P.L. Erdoğan, Y. Tonta ve N. Uçak (Yay. haz.). *2nd International Symposium on Information Management in a Changing World, September 22-24, 2010, Ankara* içinde (s. 54-60). Ankara: Hacettepe University Department of Information Management.

Yavuz, G. (2007). *Binalarda yangın güvenliği* (2. bs.). Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.

Yerel yönetimler için ulaşılabilirlik temel bilgiler el kitabı. (2010). (2.bs.). Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüleri Dairesi Başkanlığı.